

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

Ο ΤΙΜΙΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Ο Τίμιος Σταυρός είναι για τον κυπριακό λαό βασικό ιερό σύμβολο και για τον λόγο αυτό προσέρχεται μαζικά στους ναούς, όποτε η Εκκλησία τον προβάλλει τον Σταυρό για προσκύνηση, όπως κατά τις μεγάλες γιορτές της Υψώσεως, στις 14 Σεπτεμβρίου, και της Σταυροπροσκύνησης, την Τρίτη Κυριακή των Νηστειών. Ο Σταυρός αποτελεί, άλλωστε, αναπόσπαστο στοιχείο της Χριστιανικής πίστης, καθώς υψώνεται στους τρούλους και στα κωδωνοστάσια των ναών και χρησιμοποιείται ως διακοσμητικό στοιχείο στα άμφια των ιερέων και σε κάθε αναγκαίο σκεύος για τη θεία λατρεία. Για τον ίδιο λόγο οι Χριστιανοί συνηθίζουν να φέρουν Σταυρό στον λαιμό, να κάνουν τον Σταυρό τους πριν κοιμηθούν και όταν ξυπνήσουν και πριν αρχίσουν οποιαδήποτε εργασία, πριν και μετά το φαγητό, όταν θέλουν να διαβεβαιώσουν για την αλήθεια κάποιου γεγονότος, ακούνε καμπάνα, ασπάζονται εικόνα ή διέρχονται από ναό ή προσκύνημα, συναντούν κηδεία, καθώς και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, ομολογώντας με τον τρόπο αυτό την πίστη τους. Ακόμη, πολλές φορές ζητούν από τον ιερέα να τους σταυρώσει στο μέτωπο ή σε πονεμένο σημείο με βαμβάκι εμποτισμένο με λάδι από κανδήλι θαυματουργής εικόνας, ενέργεια που αποτελεί για τη λαϊκή συνείδηση σημαντική θεραπευτική πρακτική, αφού πιστεύουν ότι έτσι ενισχύονται από την υπερφυσική του δύναμη για να επιτευχθεί η επιθυμούμενη ίαση.

Η τιμή στον Τίμιο Σταυρό στην Κύπρο είναι άμεσα συνυφασμένη με την παράδοση, που αναφέρεται σε επίσκεψη της Αγίας Ελένης στο νησί και σε ανέγερση ναών, προς τους οποίους αφιέρωσε Τίμιο Ξύλο. Η ανωτέρω παράδοση, όπως έχουμε ήδη ακούσει, καταγράφεται στις αρχές του 12ου αιώνα από τον Ρώσο προσκυνητή Δανιήλ, ο οποίος αναφέρει στο οδοιπορικό του ότι η Αγία Ελένη ύψωσε Σταυρό από κυπαρίσσι στη Μονή Σταυροβουνίου, στον οποίο τοποθέτησε τίμιο ήλο. Την ίδια παράδοση επαναλαμβάνουν ξένοι περιηγητές των χρόνων της Φραγκοκρατίας, οι οποίοι αναφέρονται στη βαθιά πεποίθηση του κυπριακού λαού για τη θαυματουργική δύναμη του Σταυρού της Μονής Σταυροβουνίου, που θεωρούν ότι πρόκειται γι' αυτόν του Καλού Ληστή.

Πολύ πιο εκτενής είναι η αναφορά στην ανωτέρω παράδοση του χρονικογράφου Λεόντιου Μαχαιρά, τον 15ο αιώνα, ο οποίος σημειώνει ότι κατά την παραμονή της Αγίας Ελένης στο νησί ανήγειρε τους ναούς του Σταυροβουνίου και της Τόχνης, όπου άφησε Τίμιο Ξύλο. Ο Μαχαιράς εξιστορεί επίσης τα σχετικά με την κλοπή του Τιμίου Σταυρού από την Τόχνη, το 1318, και την εύρεση του είκοσι δύο χρόνια αργότερα, οπότε ανηγέρθη η Μονή του Σταυρού του Φανερωμένου, όπου και θησαυρίστηκε. Αναφέρεται ακόμη στη θαυματουργική δύναμή του και στη συνήθεια των κατοίκων, όταν συνέβαινε θανατικό ή επιδρομή ακρίδας ή ανομβρία, να λιτανεύεται ο Σταυρός ο Φανερωμένος και να τελείται αγιασμός, στον οποίο εμβάπτιζαν τον Σταυρό και ακολούθως ράντιζαν κατά τον ουρανό, με άμεση ανταπόκριση στα αιτήματά τους.

Παρόμοιες αναφορές εντοπίζονται και σε κείμενα μεταγενέστερων συγγραφέων, με αποτέλεσμα η παράδοση για επίσκεψη της Αγίας Ελένης στο νησί να γνωρίσει ευρεία διάδοση. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και ο Σιναΐτης μοναχός Νεόφυτος Ροδινός, ο οποίος σε βιβλίο που εξέδωσε το 1659, προσθέτει στους ναούς στους οποίους φυλασσόταν Τίμιο Ξύλο και αυτόν του Ομόδου, όπου, όπως σημειώνει, τη γιορτή της Υψώσεως γινόταν μεγάλη πανήγυρη με μαζική προσέλευση ασθενών, που θεραπεύονταν θαυματουργικά.

Ας σημειωθεί ότι το Τίμιο Ξύλο, που φυλασσόταν στους ανωτέρω ναούς, σύμφωνα με τους πρωτοπόρους καταγραφείς της λαϊκής παράδοσης του νησιού, εθεωρείτο αυθεντικό, γι' αυτό και οι πιστοί του απέδιδαν ιδιαίτερη τιμή. Το ίδιο γνήσια εθεωρούντο και τα μικρά τεμάχια από Τίμιο Ξύλο, που πολλοί είχαν στο παρελθόν στην κατοχή τους και συνήθιζαν να τα φυλάσσουν σε βαμβάκι, που περιτύλιγαν σε επιχρισμένο με κεριά ύφασμα και αναρτούσαν στον λαιμό τους για ευλογία.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στην Κύπρο φυλάσσεται επίσης Τίμιος Κάνναβος, δηλαδή μέρος από το σχοινί με το οποίο δέθηκε ο Χριστός, η ύπαρξη του οποίου καταγράφεται στο Όμοδος από τον Ρώσο μοναχό Βασίλειο Μπάρσκυ, το 1735. Το σπουδαίο αυτό κειμήλιο αποτελούσε επίκεντρο των εκδηλώσεων λαϊκής ευσέβειας, αφού εθεωρείτο εφάμιλλο των θαυματουργικών εικόνων του Κύκκου και της Τροοδίτισσας, όπως διατυπώθηκε και στο λαϊκό άσμα: «Τζυρά του Τζύκκου μια ένι / τζ' η άλλη του Τροόδου / τζι' ένας ο Τίμιος Σταυρός / ο Κάνναβις του Μόδου». Για παράδειγμα, την Τρίτη της Λαμπρής έπρεπε απαραίτητα ο ιερέας, φορτωμένος στον ώμο τον Σταυρό με τον Τίμιο Κάνναβο, μαζί με

ψάλτη και παιδιά με εξαπτέρυγα, να επισκεφθεί τα σπίτια των κατοίκων, όπου γινόταν υποδοχή από την οικογένεια, που κάπνιζε και ράντιζε με ροδόσταγμα τον «Μεγάλο Αφέντη», όπως τον αποκαλούσαν. Ο Σταυρός με τον Τίμιο Κάνναβο λιτανευόταν επίσης περίξ του ναού και σε αρκετές άλλες γιορτές, με τον ιερέα να κουβαλά τον Σταυρό και να συμβολίζει τον Σίμωνα τον Κυρηναίο και να αναπαριστά την πορεία του Χριστού από το Πραιτώριο προς τον Γολγοθά. Ας αναφερθεί ότι παρόμοιο έθιμο περιφοράς του Σταυρού καταγράφεται και στα Λεύκαρα, κατά τη γιορτή της Υψώσεως, όπου επίσης φυλάσσεται Σταυρός με Τίμιο Ξύλο.

Η τιμή προς τον Τίμιο Σταυρό από τους κατοίκους του νησιού συνέτεινε ώστε αρκετοί ναοί να αφιερωθούν στη Χάρη του και ορισμένοι από αυτούς να διακοσμηθούν με τοιχογραφίες μοναδικής καλλιτεχνικής και θρησκευτικής αξίας, όπως του Πελενδριού που συγκαταλέγεται στα βυζαντινά μνημεία της Κύπρου, τα οποία ανήκουν στην Παγκόσμια Πολιτιστική Κληρονομιά της Ουνέσκο. Άλλοι πάλι αποτελούν τους κυρίως ναούς πολλών κοινοτήτων, με τους περισσότερους να συνδέονται με πλήθος λαϊκών εθίμων, όπως για παράδειγμα στα Λεύκαρα, όπου σε εποχές δίσεκτες, όπως λοιμού και επιδρομών ακρίδων, γινόταν λιτάνευση του Σταυρού με το Τίμιο Ξύλο, συνήθως από κοινού με τους κατοίκους των Κάτω Λευκάρων και του Κάτω Δρυ, και ακολουθούσε παράκληση για τη λήξη της δοκιμασίας. Ακόμη, στον Τίμιο Σταυρό αφιερώθηκαν Μονές του νησιού, όπως οι προαναφερθείσες του Σταυροβουνίου, του Σταυρού του Φανερωμένου, της Τόχνης και του Ομόδους, καθώς και αυτές της Μίνθας, του Αγιασμάτι, της Αρμίνους, της Επισκοπής Πάφου, του Σταυρού της Ψόκας, της Ανώγυρας και της Κουκάς.

Η λαϊκή ευσέβεια προς τον Τίμιο Σταυρό υπήρξε επίσης η αιτία, ώστε το όνομα Σταύρος και Σταυρούλα να δοθεί ως βαπτιστικό σε πολλά παιδιά. Από δε τα ανωτέρω βαπτιστικά ονόματα έχουν παραχθεί πλήθος επώνυμα, όπως Σταύρου, Σταυρίδης, Παπασταύρου, Χατζησταύρου και άλλα.

Οι Κύπριοι των παλαιότερων χρόνων εξέφραζαν τον σεβασμό τους στον Τίμιο Σταυρό με ποικίλες εκδηλώσεις, ιδίως κατά τις μεγάλες γιορτές, που η Εκκλησία όρισε για να τιμάται. Η πρώτη από τις ανωτέρω, αυτή της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, θεωρείται από τον λαό ως σταυρώσιμη, δηλαδή ότι είναι παρόμοια με τη Μεγάλη Παρασκευή. Γι' αυτό και ετηρείτο αυστηρή νηστεία, ενώ σε πολλά χωριά, για να τιμηθεί η μέρα, οι κάτοικοι συνήθιζαν να

κάνουν το σχήμα του Σταυρού, συνήθως με αιθάλη από τη φλόγα κεριού, στο υπέρθυρο των οικιών τους.

Η ημέρα αυτή ήταν παλαιότερα η ευλογημένη αφετηρία της νέας γεωργικής χρονιάς, δηλαδή το ορόσημο για τις αγροτικές εργασίες. Για τον λόγο αυτό έπαιρναν στην εκκλησία λιγοστό σπόρο από το κάθε είδος που θα έσπερναν, όπως σιτάρι, κριθάρι, φακές και άλλα, που τοποθετούσαν κάτω από το τραπέζι, όπου βρισκόταν μέσα σε λουλούδια ο Σταυρός. Τον σπόρο αυτό, όταν επέστρεφαν στο σπίτι, αναμείγνυαν με τον υπόλοιπο, ώστε να μεταφερθεί η ευλογία στο σύνολό του.

Επίσης, τη μέρα της Υψώσεως τοποθετούσαν στον δίσκο με τον Σταυρό αρωματικά λουλούδια και κυρίως βασιλικό, το «σταυρολούλουδο», όπως το αποκαλούσαν, και αυτό γιατί, σύμφωνα με την παράδοση, όταν η Αγία Ελένη μετέβη στα Ιεροσόλυμα και ήταν σε αμηχανία ποιος από τους πολλούς σταυρούς, που είχε βρει, ήταν του Κυρίου, το κατάλαβε από τη μυρωδιά του βασιλικού, που είχε φυτρώσει δίπλα του. Ακολούθως, τα λουλούδια διανέμονταν για ευλογία στους πιστούς, οι οποίοι τα τοποθετούσαν είτε στο εικονοστάσι για το κάπνισμα, είτε τα χρησιμοποιούσαν, μαζί με τον αγιασμό της μέρας, για το νέο προζύμι. Τον δε αγιασμό τον αποκαλούσαν με την ονομασία «Υψωσις» και τον φύλαγαν στο εικονοστάσι για να τον δίνουν στους ασθενείς για θεραπεία. Επίσης, οι γεωργοί ράντιζαν με αυτόν τα δέντρα, τα αμπέλια και τις φυτείες τους, για να ευλογηθούν και να «γερατίσουν», όπως έλεγαν, δηλαδή να καρποφορήσουν άφθονα και να μην προσβληθούν από ασθένειες ή να επηρεαστούν από τις καιρικές συνθήκες.

Ταύτιζαν επίσης την ημέρα της Υψώσεως με την επικείμενη αλλαγή του καιρού και την έναρξη του χειμωνιάτικου κρύου, γι' αυτό και ελέγετο η παροιμία: «Του Σταυρού σταύρωσε τζ' έμπα 'σσω». Σε πολλά χωριά τη μέρα αυτή, λόγω ακριβώς και της μεταβατικότητας που τη χαρακτήριζε από το καλοκαίρι στο φθινόπωρο, συνήθιζαν να φυτεύουν διάφορα δέντρα, όπως μέρικους, στις παραποτάμιες περιοχές του χωριού Δαυλός για να συγκρατούν με τις ρίζες τους το έδαφος από τη διάβρωση, αφού πρώτα χαρασσόταν Σταυρός και στις δύο άκρες του φυτού, για να έχει τη δύναμή του από τη γιορτή της ημέρας.

Η μέρα της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού τιμώταν επίσης με υπαίθριες εμποροπανηγύρεις στους ναούς, που είναι αφιερωμένοι στον Τίμιο Σταυρό, όπως στο Όμοδος, την Τόχνη και αλλού. Οι εμποροπανηγύρεις αυτές αποτελούσαν ένα σημαντικό ετήσιο θεσμό

με θρησκευτική, εμπορική και ψυχαγωγική διάσταση, και είχαν μαζική προσέλευση κατοίκων, για να προμηθευτούν κυρίως τρόφιμα και διάφορα γεωργικά αντικείμενα. Η σημαντικότερη ήταν η πανήγυρη του Ομόδους, στην οποία γινόταν επίσης αγοραπωλησία ζώων, η μεγαλύτερη στο νησί.

Οι γιορταστικές ημέρες των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς επίσης συνδέονταν με την τιμή που απέδιδαν οι πιστοί στον Τίμιο Σταυρό. Για παράδειγμα, στο χριστόψωμο οι νοικοκυρές μεριμνούσαν ώστε στη μέση να φτιαχτεί ένας μεγάλος σταυρός με πρόσθετη λωρίδα ζυμαριού. Σε πολλά χωριά, τα «σταυροκούλουρα», όπως ονομάζονταν, κρεμάζονταν, καθόλο το δωδεκάημερο, στους τοίχους των σπιτιών και αποτελούσαν συμβολικό μέρος της διακόσμησης και απόδειξη της πίστης στη σωτήρια δύναμη του Σταυρού. Επίσης, ο Σταυρός διακοσμούσε και το λεγόμενο «ψωμί του Βασίλη», δηλαδή τη βασιλόπιττα, που παρασκεύαζαν για τη γιορτή της Πρωτοχρονιάς. Το κόψιμό του γινόταν από τον νοικοκύρη, ο οποίος το σταύρωνε πρώτα και ακολούθως το έκοβε σε όσα κομμάτια ήταν τα μέλη της οικογένειας και επιπλέον ένα για τον Χριστό και ένα για τον Άγιο Βασίλειο ή την Παναγία.

Ιδιαίτερος, όμως, κατά τη γιορταστική αυτή περίοδο, ο Σταυρός συνδέεται με τη μέρα των Φώτων, αφού στους μεν παράλιους οικισμούς θα ριχθεί από τους ιερείς στη θάλασσα για να ευλογηθούν τα νερά, στους δε υπόλοιπους θα εμβαπτιστεί σε κολυμβήθρες. Το ρίξιμο του Σταυρού στη θάλασσα είναι από τα γραφικότερα λατρευτικά έθιμα, με τον αγιασμό των υδάτων να γίνεται πάντοτε με ευφρόσυνη διάθεση και με πολλούς πιστούς, κάθε ηλικίας και παρά το χειμωνιάτικο κρύο, να πέφτουν στα νερά για να πιάσουν τον Σταυρό, ώστε να έχουν την ευλογία του.

Στον εορτολογικό κύκλο του χρόνου ξεχωρίζει επίσης, για την τιμή προς τον Τίμιο Σταυρό, η γιορτή της Σταυροπροσκύνησης, την τρίτη Κυριακή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, η οποία συνδέεται από τον λαό, τόσο με τη σταυρική πορεία του Θεανθρώπου, όσο και με την Ανάστασή Του. Γι' αυτό και προσλαμβάνει χαρμόσυνη διάσταση και εκλαμβάνεται ως μια ανοιξιιάτικη γιορτή με μεταφορά λουλουδιών στην εκκλησία, όπως βιολέττων, μενεξέδων και κυρίως δεντρολίβανου, το γνωστό μας λασμαρί, που τοποθετούνται στον δίσκο με τον Σταυρό για να ευλογηθούν. Μοιράζονται δε από τον ιερέα, στους πιστούς, που τα μεταφέρουν στο σπίτι για να φυλαχθούν στο εικονοστάσιο και να χρησιμοποιηθούν, όταν αποξηρανθούν, για το κάπνισμα.

Έθιμα που σχετίζονται με τον Σταυρό έχουμε και την περίοδο του Πάσχα και αφορούν κυρίως τα παραδοσιακά ζυμώματα. Από σχετικές καταγραφές πληροφορούμαστε ότι στα περισσότερα χωριά του νησιού, όταν άρχιζαν να ζυμώνουν τη Μεγάλη Πέμπτη, έφτιαχναν πάντοτε με το πρώτο ζύωμα ένα «σταυροκούλουρο», όπως το αποκαλούσαν από τον μεγάλο σταυρό από κυλινδρικό ζυμάρι, που τοποθετούσαν στη μέση.

Ο εορτολογικός κύκλος κλείνει με τη γιορτή της Προόδου του Τιμίου Σταυρού, την 1η Αυγούστου, που η εθιμική της λαογραφία περιλαμβάνει σε ορισμένα χωριά, όπως στην Πάχνα της Λεμεσού, τον ραντισμό, με τον αγιασμό της μέρας, των δέντρων και των περιβολιών για να έχουν τη βοήθεια του Τιμίου Σταυρού για καρποφορία. Επίσης, τη μέρα αυτή, σε κοινότητες, στις οποίες υπήρχε ναός αφιερωμένος στην Πρόοδο του Τιμίου Σταυρού, όπως στην Ανώγυρα, γινόταν μεγάλο πανηγύρι στον περίβολό τους.

Ο Σταυρός, ως το κυριότερο διαδεδομένο ιερό σύμβολο της λαϊκής θρησκευτικής πρακτικής, απαντάται επίσης σε όλα σχεδόν τα έθιμα του νησιού και τις λαϊκές τελετουργίες θρησκευτικής συμπεριφοράς. Για παράδειγμα τα έθιμα του κύκλου της ζωής, γέννηση, γάμος και θάνατος, θα επισφραγίσει η χρήση του Σταυρού, ως μέσο ενδυνάμωσης της ζωής και νίκης κατά των πονηρών δυνάμεων και του θανάτου. Γι' αυτό και η μαμού μόλις γεννιόταν το νεογνό θα το σταύρωνε για να έχει την προστασία του Σταυρού, όπως θα το σταυρώνει και η μητέρα του, όποτε το κοίμιζε ή όταν αυτό ξυπνούσε. Επίσης, όταν η μαμού έδινε το μωρό στη μητέρα του, το σταύρωνε πάνω της και ζητούσε να του ευχηθούν. Ακόμη, μεριμνούσε ώστε να γίνουν τα λεγόμενα «σταυρώματα», δηλαδή τρεις, πέντε ή επτά ημέρες ύστερα από τη γέννηση, συνοδευόμενη από τη λεχώνα και κρατώντας το βρέφος, περιερχόταν το σπίτι και ζωγράφιζε, με κάρβουνο ή με καπνό από αναμμένη λαμπάδα, Σταυρό στη θύρα, στις γωνίες, στο ερμάρι και αλλού, για να έχει το νεογέννητο την προστασία του.

Απαραίτητος ήταν ο Σταυρός και στη βάπτιση του παιδιού, τελετή κατά την οποία η μητέρα παρέμενε στο σπίτι, αναμένοντας να της φέρουν το νεοφώτιστο εν πομπή, που ξεκινούσε από την εκκλησία και είχε επικεφαλής ένα παιδί που κρατούσε σταυρό, ενώ ακολουθούσε ο νεωκόρος με φανάρι, ο ιερέας, οι ψάλτες, ο ανάδοχος με το βρέφος αγκαλιά στο ένα χέρι και κεριά αναμμένα στο άλλο, καθώς και οι συγγενείς και φίλοι. Όταν έφθαναν στο σπίτι η μητέρα έκανε τρεις μετάνοιες και το σημείο του Σταυρού, και αφού προσκυνούσε

τον Σταυρό της εκκλησίας παραλάμβανε το παιδί από τα χέρια του ιερέα, που της έλεγε σχετική ευχή.

Πολύ πιο συμβολική ήταν η χρήση του συμβόλου του Σταυρού στα αρραβωνιάσματα, καθώς και στην προετοιμασία και την τελετή του γάμου. Για παράδειγμα, στο στρώσιμο του τραπέζιού για τους αρραβώνες τοποθετούσαν τα τραπεζομάντηλα σε σχήμα Σταυρού, ώστε να εξασφαλίσουν την άνωθεν ευλογία, ενώ πάνω στα δακτυλίδια του αρραβώνα τοποθετούσαν φύλλα ελιάς σε σχήμα Σταυρού. Το ίδιο συνέβαινε και κατά την τακτοποίηση των προικιών, που τοποθετούνταν σε τέσσερα πανέρια, τα οποία έβαζαν πάνω στο κρεβάτι σε σχήμα Σταυρού. Ακόμη, στα έθιμα του γάμου σχημάτιζαν σε διάφορες περιπτώσεις Σταυρό για να εξασφαλιστεί, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, η προστασία του για το στερέωμα του αντρογόνου, όπως στο ράψιμο του κρεβατιού, οπότε γίνονταν διάφορα διακοσμητικά σχέδια και απαραίτητος Σταυρός. Επίσης, στο ζώσιμο της νύμφης από τους γονείς της, που γινόταν με μαντίλα κεφαλής, σχημάτιζαν Σταυρό, όταν την τοποθετούσαν γύρω από τη μέση της κοπέλας, έτσι ώστε το σώμα της να αγιαστεί από τη δύναμή του.

Τέλος, ο Σταυρός συναντάται και στα έθιμα του θανάτου, με τον οποίο ολοκληρώνεται ο κύκλος της επίγειας ζωής. Σύμφωνα με την εθιμική λαογραφία, τα χέρια του νεκρού έπρεπε να σταυρωθούν και ακολούθως, ύστερα από την ταφή, να τοποθετηθεί στον τάφο ξύλινος Σταυρός, που θα αποτελούσε τη συντροφιά του σκηνώματος ως την ανάσταση των νεκρών, αφού ο Σταυρός είναι «ο φύλακας πάσης της Οικουμένης, η ωραιότης της Εκκλησίας, βασιλέων το κραταίωμα, πιστών το στήριγμα, αγγέλων η δόξα και των δαιμόνων το τραύμα».

Ομιλία που έγινε στις 4 Μαΐου 2022, κατά το ΣΤ΄ Διεθνές Συνέδριο Κυπριακής Αγιολογίας, που διοργάνωσε η Ιερά Μητρόπολη Κωνσταντίας και Αμμοχώστου στο Παραλίμνι.